

Güvenlik ve Savunma Örgütü Olarak: Bağdat Paktı*

Ali Rıza SAVAŞ**
Ahmet İŞLER***

Özet

Türkiye doğu ve batı yönlü önemli enerji geçiş güzergâhlarının güvenliğinin sağlanması bakımından da kilit ülke pozisyonundadır. Fakat bu denli kritik önemde olan bir coğrafi bölgenin bu pozisyonundan dolayı ortaya çıkabilecek dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu Orta Doğu, Kafkaslar, Balkanlar, Karadeniz, İran ve Akdeniz havzası ile çevrili olması ve bölgenin sorunlu yapısı nedeniyle bu bölgede ortaya çıkan sorunlardan birinci derecede etkilenen ülke olduğu söylenebilir. Bu çerçevede II. Dünya Savaşından sonra iki kutuplu dünya düzeni ve akabinde soğuk savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye, İran ve Irak toprakları üzerinden SSCB'nin yapabileceği bir saldırı ihtimaline karşı savunmasız olan güney sınırlarını koruma endişesi içerisinde girmiş ve bu anlamda bir ittifak arayışına girmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili bir anlaşma olarak ortaya çıkmaya başlayan paktın daha sonraki süreçte İngiltere, Irak ve İran'ın katılımıyla bir savunma ve güvenlik Paktına dönüştüğü görülmektedir. Bağdat Paktı ile ilgili olarak pakta katılan ülkelerin her birinin ayrı ayrı amaçları olduğunu söylemekle beraber, kuruluş amacı komünizm ve Sovyetler Birliği tehlikesinin bertaraf edilmesi olarak açıklanabilir. Türkiye'nin Bağdat Paktından en önemli beklentisi SSCB ile varolan sınır hattının savunulması ve NATO ile kurmaya çalıştığı bağlarını kuvvetlendirmek olarak ifade edilebilir. Tüm bu beklentilerin yanında Türkiye, ABD'yi Ortadoğu'da daha fazla desteklemesi karşılığında askeri ve ekonomik destek beklentisi içerisindeydi. Tüm bu beklentilere rağmen uluslararası ilişkiler literatüründe Bağdat Paktı kadar etkisi olmayan ve katılan taraflara çok ciddi zarar veren başka bir ittifak herhalde bulunmamaktadır. Pakt, sadece Türkiye açısından değil bölgede Batılı ülkelerin çıkarlarına da büyük bir hasar vermiştir. Arap ülkelerinin Sovyetler Birliğine yaklaşmasını hızlandırmış ve Sovyetlerin bölgeden uzak tutulmasını değil, tam tersi hızlı bir şekilde bölgeye yerleşmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Bağdat Paktı, Türk Dış Politikası, Ortadoğu, CENTO

As The Security and Defense Organization; Baghdad Pack

Abstract

Turkey also has a key position in the country in terms of ensuring the security of the eastern and western way important energy transit routes. However, there are disadvantageous aspects of such a critical geographical region that may arise due to this position. Turkey is located in the Middle East, the Caucasus, the Balkans, the Black Sea, because it is surrounded by Iran and the

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Ali Rıza Savaş(Öğr. Gör.) Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye. E-posta: a.savas@beu.edu.tr ORCID NO: 0000-0003-0112-8033

*** Ahmet İşler (Dr. Öğr. Üyesi) Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye. E-posta: aisler@beu.edu.tr ORCID NO: 0000-0002-9742-1260

Savaş, A. , & İşler, A. (2020) Güvenlik ve Savunma Örgütü Olarak: Bağdat Paktı. Akademik İzdüşüm Dergisi, 5(2) : 183-195.

Mediterranean basin and the problematic nature of the region it said that the problems arising in this area primarily affected. In this context, II. After World War bipolar with the onset of cold war world order, followed by Turkey, Iran and Iraq over the USSR can be entered into an offensive prospect to the south which is vulnerable to the limits of protection concerns and has entered into this sense of an alliance quest. In the next period than the first bilateral pact began to emerge as a treaty between Turkey and Pakistan in this context, Britain, Iraq and Iran with the participation of a defense and security seems to return to the Pact. Regarding the Baghdad pact, although each of the countries participating in the pact has separate objectives, its establishment purpose can be explained as the elimination of the Soviet Union threat. The most important expectation from Turkey to Baghdad Pact and defend the existing boundary line with the USSR and can be expressed as to strengthen ties trying to establish with NATO .. Besides all these expectations of Turkey, the United States is in military and economic support expectations in return for more support in the Middle East. Despite all these expectations, there is not any other alliance in the international relations literature that has no impact as much as the Baghdad Pact, and which causes serious harm to the parties involved. The Pact has also just gave a great damage to the interests of Western countries in the region not for Turkey. It accelerated the Arab countries' approach to the Soviet Union and enabled the Soviets to settle in the region, rather than keep them away from the region..

Keywords

Baghdad Pact, Turkish Foreign Policy, Middle East, CENTO

GİRİŞ

Türkiye'nin jeopolitik konum olarak Asya ve Avrupa ortasında Afrika'ya ise çok yakın bir pozisyonda olması ve kalan ve Asya ile Avrupa'yı arasında transit geçişin sağlanabileceği bir köprü vazifesi görmesi, Çanakkale ve İstanbul boğazı gibi iki kritik ve stratejik öneme haiz su geçişi bulunması, gerek denizleri gerekse büyük bir karasal yüzölçümüne sahip olması ona jeostratejik bir önem kazandırmaktadır. Türkiye ayrıca doğu ve batı yönlü önemli enerji geçiş güzergâhlarının güvenliğinin sağlanması bakımından da kilit ülke pozisyonundadır. Fakat bu denli kritik önemde olan bir coğrafi bölgenin bu pozisyonundan dolayı ortaya çıkabilecek dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu Orta Doğu, Kafkaslar, Balkanlar, Karadeniz, İran ve Akdeniz havzası ile çevrili olması ve bölgenin sorunlu yapısı nedeniyle bu bölgede ortaya çıkan sorunlardan birinci derecede etkilendiği söylenebilir. Bunun yanında pozisyonu nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözümü açısından çok önemli bir kilit taşı pozisyonundadır. Türkiye'nin jeostratejik konumu bölgede ortaya çıkacak olayların içinde bulunmasını zorunlu kılmıştır. Öte yandan bu özel konumu aynı zamanda Türkiye'yi çok eski dönemlerden itibaren dünya politikasında etkili olabilecek ülkeler arasına sokmaktadır.

Söz konusu jeopolitik konumdan dolayı dünya hâkimiyet alanı çatışmalarının merkezinde önemli bir rol üstlenen Türkiye, Davutoğlu'na göre “*Anadolu yarım adası sürekli olarak bir siyasi güç merkezi olmaya aday olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra ise Sovyet tehdidine karşı Batı Bloğu'nun güvenlik şemsiyesine ihtiyaç hisseden Türk Hariciyesi, Jeopolitik avantajlarını, bu güvenlik şemsiyesi mukabilinde önemli bir Diplomatik değer olarak gündemde tutmaya gayret etmiştir. Özelde ABD'nin genelde ise NATO'nun bu güvenlik şemsiyesi ile ilgili vecibelerini göz ardı ettiği veya Türkiye'nin başka alanlardaki pazarlık gücünün zayıfladığı dönemlerde Türkiye'nin en önemli kozu olarak müzakere masasına konan jeopolitik konum, dünyaya açılım stratejisinin bir parametresi olmaktan çok statükoyu müdafaa stratejisinin bir aracı olarak görülmüştür*” (Davutoğlu, 2014: 116).

Uluslararası ilişkiler terminolojisinde devletin gücünü belirleyen en önemli unsurlardan sayılan ve yukarıda Türkiye'yi çok değerli bir bölge haline getirdiğinden bahsettiğimiz jeopolitik ile ilgili olarak Kieffer, “*Bir devletin toplumsal, politik, ekonomik, stratejik ve*

coğrafi öğelerini, bu devletin, dış politikasının belirlenmesinin etkisi ve uygulanması” şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Ülkelerin dış politikasında coğrafi faktörlerin esas alınmasından hareketle bazı bilim adamları da jeopolitik konusunda çeşitli teoriler ortaya koymuşlardır. Bunların içerisinde çok önemli yer tutanlardan birisi de Amerikalı bilim adamı Spykman (1893-1943)’ın geliştirmiş olduğu “*Kenar Kuşak Teorisi*”dir. Bu teorinin ortaya koyduğu ana düşünce “*dünya adasının hakimiyeti kenar kuşak hakimiyeti ile mümkündür ki, bu kenar kuşak ülkeleri: Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Kore ve Doğu Sibiryadır.*” II. Dünya Savaşı’nın bitimini takip eden dönem içerisinde İngiltere’nin yavaş yavaş yalıtılmışlık politika çerçevesinde ana karasına geri çekilmesi sonucu, yerini yeni süper güç konumuna yükselen Amerika Birleşik Devleti almıştır. ABD böylece dünya hâkimiyetini eline geçirebilmenin fırsatını yakalamış, bu doğrultuda çok çeşitli uluslararası anlaşma ve projelere başvurarak aktör olma yoluna girmiştir. Amerika’nın dünya hâkimiyetini ele geçirmesi için kendi kabuğunu kırması ve ülke sınırlarının dışındaki bölgelerde hâkimiyet kurması gerektiğini öne süren Spykman’ın görüşleri, bu dönemde çok ciddi bir biçimde Amerikan dış politikasına etki etmiştir. Spykman’ın teorisi kapsamında yapmış olduğu çıkarımlar, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni çerçevesinde ABD’yi Sovyetler Birliği sınırlarında bulunan kenar kuşak ülkeleri içerisinde kendisine yakın olan ülkeleri NATO, SEATO, Bağdat Pakti, CENTO gibi ittifaklar kurduurmaya sevk etmiştir (Şentürk, 2001: 2). Bunun yanında İngiltere’nin Ortadoğu politikası, eski sömürgeci yaklaşımları çerçevesinde, bölgedeki stratejik petrol çıkarlarının korunması ve istikrarlı petrol akışının güvenceye alınması çerçevesinde şekillenmiştir (Topur, 2006: 192). İngiltere’nin II. Dünya Savaşı sonrasında petrolün güvenliği ve Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu’da bulunan ülkelerle kurmuş olduğu stratejik bloklar ve bu ülkeler üzerinde üs talebinde bulunması da bu ülkelerde yaşayan halkın tepkisini çekmiş ve milliyetçi duyguları körüklemiştir. Bu çerçevede dünya üzerinde genel olarak vazgeçmiş olduğu eski sömürgeci anlayışını burada devam ettirmek istemesi zora girmiştir.

BAĞDAT PAKTİNİN KURULUŞU

1948’de Ortadoğu’da İsrail’in kurulmasıyla birlikte Arap coğrafyasında milliyetçi Batı karşıtlığı körüklenmiş ve bu çerçevede Orta Doğu’da bulunan Arap ülkeleri ile Batı dünyası arasında gerek petrol gerekse Sovyet tehdidine karşı herhangi bir askeri, ekonomik ve siyasi işbirliği içerikli bir anlaşmanın yapılmasını neredeyse imkânsız bir hale getirmiştir. Bu durum 1950’li yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu ve İngiltere’nin girişimi ile yapılmaya çalışılan Orta Doğu’nun savunulması amacıyla gerçekleştirilen iki girişimi de engellemiştir. Fakat bu durum 1953 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri tarafından Orta Doğu savunmasına dönük yeni bir yaklaşım değişikliği çerçevesinde değişmiştir (Yeşilbursa, 2011: 1). Bu çerçevede 1954 yılında ABD tarafından desteklenen, Türkiye ve Pakistan’ın da katılım konusunda ikna edilmesiyle “Kuzey Kuşağı” savunma işbirliği projesi gündeme gelmiştir. Türkiye’nin NATO’ya üyeliği konusunda yapmış olduğu başvurulara İskandinav ülkelerinin yanında İngiltere’nin çok ciddi bir şekilde karşı çıktığı ve Türkiye’nin ilk yıllarda NATO’ya girme ile ilgili girişimlerinin sonuçsuz kaldığını hatırlamak gerekir. İngiltere’nin bu üyeliğe karşı çıkmasının ana nedeni Orta Doğu bölgesinde Türkiye’nin kilit rol oynayacağı Mısır ve Irak’ın içinde yer aldığı bölgesel bir savunma örgütü kurma hedefidir (Yeşilbursa, 2011: 1). İngiltere’nin özellikle Arap devletleriyle kendisi arasında daha önceki dönemde imzalanmış ve halen yürürlükte olan ikili anlaşmaların yerine, İngiltere’nin anlaşmalar üzerinden korunmakta olan haklarını sürdürmesine yardımcı olacak bir “Orta Doğu Komutanlığı” kurulması isteği de söz konusuydu. İngiltere kurmak istediği bu komutanlık bünyesinde Türkiye’nin de aktif rol üstlenmesini ve Orta Doğu savunması konusunda kendisiyle

birlikte hareket etmesini ve daha önce yapılan anlaşmalar sonucu bölgede yükselen milliyetçi tepki nedeniyle ortaya çıkan İngiliz karşıtlığını da minimize etmek istiyordu. Türkiye'nin kurulacak bu Ortadoğu Komutanlığına üyeliği de bu noktada kritik bir önem taşımaktaydı. Türkiye gerek güçlü ordusu gerekse Müslüman bir toplum yapısına sahip olması ile Orta Doğu'nun savunmasının kilit ülkesi olacak, aynı zamanda kurulacak Komutanlığın Batı tandanslı görüntüsünü ortadan kaldıracaktı (Yeşilbursa, 2011: 2). Batının bu girişimlerle Sovyet Rusya etrafında oluşturmaya çalıştığı çemberin ya da kuşatmanın Türkiye-İran ve Afganistan Halkası ve gerisinde uzanan Arap dünyası üzerinde, Sovyetlerle ABD arasında kıyasıya bir rekabet cereyan etmekteydi. Bu bölge hem petrol ve doğalgaz kaynaklarının zenginliği hem de İsrail'in güvenliği açısından başta ABD olmak üzere Batı için önemliydi. Öte yandan Sovyetlerin Arap-İsrail ihtilafında İsrail karşıtı tutumuyla Irak, Suriye, Mısır gibi Arap ülkelerinde köprübaşı oluşturmuş olması Türkiye için güneyden bir tehdit oluşturmaktaydı (Kamel, 2014: 99-100). Bu açıdan Türkiye için söz konusu girişimler hayati önem taşımaktaydı.

Bu bağlamda Türkiye açısından bu dönemi değerlendirdiğimizde, 1923 yılında Cumhuriyetin kurulması ile birlikte yüzünü genel olarak batıya dönmüş olan “*Musul ve Hatay sorunları*” dışında Ortadoğu ülkeleri ile herhangi bir ilişki kurmayan veya düşük yoğunluklu olarak sürdüren Türkiye'nin iki kutuplu dünya düzeninin kurulması ile birlikte bölgeye dönük stratejisinde değişiklikler söz konusu olmuştur. 1950'li yıllarda Türkiye'nin bölgeye dönük bu strateji değişikliğinin ‘aktif’ bir şekilde yürütüldüğünü, fakat sonuçları açısından ‘başarısız’ olmasıyla ilgili olarak 1945 sonrasında uluslararası ilişkiler sistemini belirleyen yeni koşulların etkili olduğu söylenebilir. 1947 yılında Batı'nın Soğuk Savaş'ın başlamış olduğunu ilan etmesi ve ülkeler arasındaki siyasi askeri ve ekonomik ilişkileri uluslararası sistemin yeni kuralları çerçevesinde kurmuş olması, 1945 yılından beri SSCB'yi bir tehdit olarak gören ve II. Dünya Savaşının ülke ekonomisi üzerinde ortaya çıkardığı ciddi daralmayı gidermek için dış finansman kaynakları arayışında olan Türkiye'ye çok önemli fırsatlar sunmuştur (Oran, 2013: 615).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin İngiltere tarafından hayata geçirilmek istenen Orta Doğu Komutanlığı adı altındaki bölgesel pakt fikrine sıcak bakmadığını görünce, İngiltere gibi bu düşüncesinden vazgeçti. Bu bağlamda Türkiye'nin ABD desteği olmaksızın Akdeniz'in doğusunda savunma amaçlı bir organizasyonun kurulmasının olası olmadığını görerek NATO'ya üye olmak için daha fazla çaba gösterdiği görülmektedir (Yeşilbursa, 2011: 2). Bundan dolayı ABD'nin tasvip etmediği bir oluşum yerine öncelikli olarak NATO'nun stratejik önemini ifade etmekle beraber Batı'nın güvenlik konsepti çerçevesinde Türkiye'nin güvenliği konusunda bir dış politika söylemi geliştirilmiştir (Oran, 2013: 615).

ABD açısından Türkiye'nin NATO'ya girmesi gerektiğinin en önemli nedeni, Kore Savaşı'ndan sonra SSCB'ye karşı Türkiye'nin güçlü ordusuyla ve genç nüfusuyla bir bariyer olabileceği düşüncesidir. Öte yandan Sovyetler ile çıkabilecek bir savaşta Türkiye'nin jeostratejik pozisyonundan ve askeri üslerine ihtiyaç duyması da Türkiye'nin NATO'ya alınmasının nedenlerindedir. Bu sebeple SSCB sınırında olan müttefik bir Türkiye'nin Batı nezdinde stratejik önemi artmıştır (Akkaya, 2012: 14). Bunun yanında Türkiye'nin NATO'ya alınmak istenmesinin diğer bir nedeni ise, Türkiye'nin Orta Doğudaki çok değerli petrol rezervlerine yakın olması ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde Türkiye'nin iyi bir bağlantı noktası olmasıdır. Bu doğrultuda Türkiye'nin NATO'ya katılımını isteyen ABD, 1951 yılında Amerikan Kongresinde Türkiye'nin bölgede oynadığı kilit rolü gündeme getirmiş ve Türkiye'nin NATO'ya girişi ile ilgili olarak kongrede ortaya çıkabilecek muhalefeti ortadan kaldırmıştır.

İngiltere daha önce de değinildiği gibi Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmesini istememiş olup, Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığında görev almasını kendi çıkarlarına daha uygun

bulmaktaydı. İngiltere'nin bu konudaki çekincesinin ortadan kalkmasında ABD'nin baskısı ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün TBMM'de Türkiye'nin NATO'ya girişiyle ilgili yapmış olduğu konuşma büyük etki göstermiştir. Fuat Köprülü 20 Temmuz 1951'de TBMM'de yaptığı konuşmada "Türkiye'nin Orta Doğu müdafaasında kendisine düşen rolü ziyadesiyle arzu ettiğini pakta iltihak konusunda akit devletlerin görüşlerini de dikkate aldığını bu konuda Birleşik Krallık hükümeti ile anlaşmaya çalışıyoruz ve Şark müdafaasının gerek stratejik gerekse ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zaruri olduğu kanaatindeyiz. Bu itibarla Türkiye Atlantik Pakta İltihak edince Orta Şark'ta bize düşen rolü yerine getirmeye amade olacağız" (TBMM Tutanak Dergisi B102, 1951: 232) demek suretiyle Türkiye'nin NATO'ya katıldıktan sonraki dönemde Orta Doğu Komutanlığı Projesinde daha etkin bir fonksiyon üstlenebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine İngiltere'nin bu konuda yapmış olduğu itirazlar ortadan kalkmış ve NATO üyesi ülkelerin 10 Eylül 1951 tarihinde Kanada'nın başkenti Ottawa'da yapmış oldukları toplantıda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına karar verilmiştir. Türkiye 1952 yılında resmi olarak NATO'ya girmiş ve NATO'nun 20 Şubat 1952'de yapmış olduğu toplantıya tam üye olarak katılmıştır.

Demokrat Parti (DP) döneminde, Türk dış politikasının şekillenmesinde gerek NATO gerekse güvenlikle ilgili diğer girişimlerin yapılmasında "*Türkiye'nin çıkarı Batı'nın yani ABD'nin çıkarıyla özdeşdir*" anlayışı hâkimdir. Bu anlayış doğal olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasına yansımıştır. Türkiye bölge üzerinde ortaya çıkan gelişmeleri Soğuk Savaş perspektifinden ve bizzat Batının bakış açısı ile takip etmiş ve Batı'nın Orta Doğudaki 'temsilcisi' olarak, yeni bağımsız olan Arap ülkelerinin Batı ile aralarında köprü olma görevinde öncü olmuştur. Türkiye'nin bölge üzerindeki gelişmeleri 1923-1950 yılları arası dönemden çok daha farklı bir şekilde yakından takip etmesi, aktif bir politika izlemesi sonucunu doğurmuştur. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkarmış olduğu şartları çok iyi algılayan ve kendisine tanımış olduğu tüm fırsatları kullanma konusunda çok istekli bir strateji izleyen Türkiye, Oran'a göre "*Batı'nın sözcüsü olarak Orta Doğu devletleriyle ilişki kurarken savaş sonrası meydana gelen ikinci önemli değişikliği ve sonuçlarını, yani sömürgelerin self determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilan etmelerini ve iki kutuplu uluslararası sistemde kendi değerleriyle üçüncü bir kutup oluşturma çabalarını göz ardı etmiştir*" (Oran, 2013: 615).

1950'lerin başından itibaren ABD, SSCB ile giriştiği rekabet ve buna bağlı olarak geliştirdiği "Çevreleme" politikası Ortadoğu'da ciddi olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu nedenle ABD açısından Türkiye'nin önemi Ortadoğu açısından artmaya başlamış, bu durum doğrudan başkan Eisenhower tarafından ifade edilmiştir. Ardından da ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles 1953 yılında bir Ankara ziyaretinde daha önce adı geçen "Kuzey Kuşak İttifakı" fikrinden bahsetmiştir. Bu düşünce kısmen siyasi kısmen de stratejik nedenlere dayanıyordu. Ancak ABD ve Batılı ülkelere karşı bölge ülkelerinin bakış açısı bu işbirliği için önemli bir engel teşkil etmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 98). Dulles, Türkiye gezisinin hemen akabinde açıklamış olduğu raporda, Orta Doğu perspektifinde bir savunma sistemi kurulması için çok uygun koşulların mevcut bulunmadığını ve oluşturulması düşünülen böyle bir savunma sisteminin ancak gelecek yıllarda söz konusu olabileceğini, Arap ülkelerinin böylesine bir Pakt'ın kurulmasını gerektirebilecek SSCB tehlikesinin henüz farkında olmadıklarını söylemiştir. Ona göre, yalnızca "Kuzey Seddi" ülkeleri olarak adlandırılan Sovyetlere sınır komşusu olan ve Arap kökenli olmayan Orta Doğu ülkeleri bu tehlikenin boyutlarının farkındaydı. Dulles, ayrıca ortak bir güvenlik ve savunma sistemi kurulmasının bölge devletlerinin kendi çabaları sonucu gerçekleştirilmesinin daha zorunlu olduğuna inandığını açıklamaktaydı (Bostancı, 2013: 3). Bu çerçevede bölge üzerinde "*Türkiye, Pakistan, Irak, İran ve Suriye*" den oluşan bir "Kuzey Kuşağı" kavramsallaştırması SSCB'nin güney sınırında olan bu devletleri ön plana çıkarmış olmakta ve onların güneyinde kalan stratejik petrol rezervleri ve bölgeleri içeren, "*Süveyş Kanalı'ndan Umman Denizi'ne ve Pakistan'a doğru*"

çok geniş bir bölgenin ancak bu şekilde savunulabileceğini düşünüyordu. ABD bu öneriler çerçevesinde güvenlik ve savunma teşkilatının kurulmasından vazgeçmiş, fakat bölge üzerindeki devletler tarafından kurulabilecek güvenlik ve savunma paktlarına destek vermeyi daha mantıklı bulmuştur. Bu bağlamda oluşturulması düşünülen savunma sisteminin ilk somut adımı, 28 Aralık 1953 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ile Pakistan arasında imzalanan “teknik ve ekonomik yardım antlaşması” olarak ortaya çıkmıştır. Hindistan ile aralarında çok ciddi sorunlar olan ve Sovyetler’i ciddi bir tehdit olarak algılayan Pakistan, bu şekilde kendisini Batılı ülkelerin güvencesine aldıktan sonra, 18 Şubat 1954’te Türkiye ile ortak bir deklarasyon yayınlarak aralarında bir güvenlik ve savunma antlaşması imzalamak istediklerini açıklamıştır (Bostancı, 2013: 3). Bu süreç içerisinde gerek Türkiye gerekse Pakistan’ın hem NATO üzerinden hem de ABD ile savunma ve güvenlik alanında iş birliğine gittikleri görülmektedir. Türkiye’nin 1952’de NATO’ya olan üyeliği sonucu ülkenin dış politikası Batı ile yapılan bu askeri ittifak bağlamında şekillenmiş ve bu sürecin kurumsal altyapısı oluşturulmuştur. Pakistan ise gerek güvenlik kaygılarından kurtulmak gerekse uluslararası alanda içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak amacıyla ABD ile 1952 tarihinden başlayarak iyi ilişkiler kurma gayretinde olmuştur (Çolakoğlu, 2013: 31). Çok kısa bir süre sonra ise 19 Mayıs 1954’te ABD ile Pakistan arasında “silah ve gereç yardımı anlaşması” imzalanmıştır. Antlaşma metninde Pakistan’ın bölgesel savunma sürecine aktif bir şekilde katılacağı belirtilmiştir (Bostancı, 2013: 3).

Türkiye ile Pakistan arasında yapılan anlaşmadan yaklaşık bir yıl kadar sonra Türkiye ve Irak arasında güvenlik ve karşılıklı işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İki ülke 24 Şubat 1955’te “*BM Anayasasının 51. maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren, Orta Doğu bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili, BM azası sıfatıyla yüklendikleri büyük mesuliyetlerin bilincinde olarak, Türkiye ile Irak bu amacın gerçekleştirilmesi için anlaşmaya kanaat getirmişlerdir*” denilmek suretiyle bir anlaşma metni üzerinde mutabık kalınmıştır. Söz konusu anlaşmayı Türkiye adına Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü; Irak hükümeti adına Kral II. Faysal, Başbakan Nuri Sait Paşa ve Irak Dışişleri Bakanı Burhaneddin Başayan imzalamıştır. Bu antlaşma paktın resmen kurulduğunu göstermektedir (28/02/1955 tarihli 8942 Sayılı Resmi Gazete). Pakt metni 8 maddeden oluşmakta olup, 26 Şubat 1955’te TBMM’de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

“Söz konusu antlaşma,

- 1) Tarafların güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapmaları,
- 2) İşbirliği için alınacak önlemlerin hükümetlerce belirlenmesi,
- 3) Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmama ve aralarındaki sorunları barışçı yollardan çözümlenmeleri,
- 4) Anlaşma hükümlerinin tarafların üçüncü devletlerle yaptıkları anlaşmalara aykırı olmadığına beyan edilmesi,
- 5) Anlaşmanın diğer Arap devletlerine ve bölgenin güvenliği ve barışı ile ilgili bazı devletlere açık olduğu
- 6) Üye sayısı dördü bulunduğu andan itibaren anlaşmanın amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir sürekli konsey kurulacağı,
- 7) Anlaşma 5 yıl için yapılmış olmakla beraber, taraflar anlaşmaya son vermezse, anlaşmanın beş yıl süreyle kendiliğinden uzayacağı,
- 8) Anlaşmanın taraflarca onaylandığında yürürlüğe gireceği, şeklinde düzenlenen 8 maddeden oluşmaktadır” (28/02/1955 tarihli 8942 Sayılı Resmi Gazete).

Paktın kurulmasındaki temel amaç, İngiltere'nin Arap milliyetçiliği eksenli olarak ortaya çıkmaya başlayan Nasır'ın "*Arap birliği politikasını*" önleme isteği, Türkiye açısından ise DP'nin başında olan Başbakan Adnan Menderes'in Ortadoğu bölgesinde Türkiye olarak daha aktif bir dış politika izleme isteği olarak ifade edilebilir (Belal, 2012: 5). ABD açısından ise asıl amaç daha önce de bahsedildiği üzere, SSCB tehdidini engellemek üzere üye ülkeler ekseninde savunma ve işbirliğini geliştirmek olarak açıklanabilir. Anlaşmanın ismi "Treaty of Mutual Cooperation", açılımı ise "*Karşılıklı İşbirliği Antlaşması*" olarak ifade edilmiştir. Anlaşmanın içeriğine genel olarak bakıldığında klasik bir savunma işbirliği antlaşması olmadığı görülmektedir. Çünkü Antlaşma metni içerisinde (Madde 1) taraflardan herhangi birine bir saldırı olması halinde diğer tarafın herhangi bir yardımda bulunma taahhüdünden bahsedilmemektedir. Fakat antlaşmanın ilk maddesinde "*savunma için işbirliği*" kavramının, bir saldırı durumunu öngörmesi hususunda, taraflar sözlü bir şekilde mutabık kalmışlardır (Bostancı, 2013: 6). Birleşmiş Milletler yasasının 51. Maddesi çerçevesinde yapılan ve "*Bağdat Paktı*" olarak isimlendirilen bu antlaşmaya göre; "*üye devletlerin savunma ve güvenlik konularında işbirliği yapmaları, birbirlerinin içişlerine karışmamaları ve beşer yıllık sürelerle yenilenmek üzere geçerli olacağı gibi koşullara yer verilmişti.*" Öte yandan, antlaşmaya öteki Arap devletlerinin katılması konusunda önemli bir adım atılmış ve antlaşmanın 5. maddesi çerçevesinde, "*bu antlaşmaya, ancak Arap Birliği üyesi olan veya "taraflarca tanınan" devletlerin katılabileceği*" belirtilmektedir. Bu madde hükmü uyarınca İsrail devletinin bu antlaşmaya hiçbir surette katılmayacağı anlamı çıkmaktaydı. Bunun nedeni İsrail'in hiçbir Arap ülkesi tarafından tanınmaması ve Arap ülkeleri ile barış yapmamış olması olarak ifade edilebilir (Bostancı, 2013: 6).

Görülüş olduğu üzere Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili bir antlaşma olarak ortaya çıkmaya başlayan paktın daha sonraki süreçte İngiltere, Irak ve İran'ın katılımıyla bir savunma ve güvenlik Paktına dönüştüğü görülmektedir. Bağdat Paktının temel hedefinde Irak'ın yanında öteki Arap ülkelerinin de bu anlaşma çerçevesine katılmasını sağlamak söz konusuydu. Bu durum paktın alanını daha da genişletecek ve paktın statüsünü bölgesel nitelikte bir güvenlik ve savunma organizasyonu çerçevesine dönüştürerek SSCB'nin yayılmasını ve güneye inmesini engellemiş olacaktı. Bu bağlamda Türkiye, Bağdat Paktının çerçevesinin genişleyerek neredeyse tüm Arap devletlerini kapsamayı ve bölgesel bir yapıya dönüşmesi için batı ile Ortadoğu arasında aracı rolü üstlenmiştir. Çünkü Ankara Paktın bölgesel bir yapıya kavuşabilmesi için tüm Arap ülkelerinin pakta katılmasının gerekli olduğunu biliyordu. Bu kapsamda Başbakan Adnan Menderes pakta katılımın en üst seviyeye çıkması için birçok bölge ülkesine ziyaretlerde bulunmuştur (Küçükvatan, 2011: 77). Menderes bu oluşumu "orta şarkın sulh ve emniyeti için mühim bir teşebbüs" olarak nitelemiş ve işbirliğinin "büyük bir ideal" olduğunu beyan etmiştir (BCA, 30-1-0-0 / 2-14-7). Başbakanın gezi çerçevesinde gerçekleştirdiği görüşmelerde Mısır hiçbir surette pakta katılmayacağını beyan ederken, Suriye ve Lübnan'ın pakta katılma önerisini kabul etmemesi için de baskı yapmıştır. Suriye ve Türkiye arasındaki Hatay sorunu da Suriye'nin "Bağdat Paktı" konusunda Mısır'a yakın durmasının nedenlerinden biridir. Mısır, paktın kurulduğu dönem içerisinde Arap devletlerinin lideri olma konusunda yoğun bir çaba harcıyordu ve bu konudaki en önemli rakibi hiç kuşkusuz Irak olarak biliniyordu. Mısır, Irak devletinin Bağdat Paktı üzerinden batılı ülkelerle kurmuş olduğu çokuluslu ilişkilerin Arap ülkelerinin liderliği mücadelesinde Irak'ı bir basamak öne çıkaracağını düşünmekteydi. Bağdat Paktının kuruluş felsefesi bölge içerisindeki birçok ülkenin katılımına imkân sağlamaktı. Böylece SSCB'nin Ortadoğu bölgesine inişinin önü kesilecek ve bölgedeki Arap ülkeleri arasında bir dayanışma ortamı oluşturulacaktı. Fakat hedeflenenin ötesinde paktın Ortadoğu üzerinde ortaya koymuş olduğu etki beklenen hedeflerin tam tersi istikamette geliştiği söylenebilir. Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye üçlü bir açıklama yapmak suretiyle Bağdat Paktına katılmama kararı aldıklarını, bunun yerine Arap ülkeleri arasında askeri işbirliğine

dönük bir savunma organizasyonu kurmayı hedeflediklerini ve kurulması planlanan bu yapıya hiçbir surette Irak'ın alınmayacağını deklere etmişlerdir. Bağdat Paktı üzerinden Ortadoğu'nun birleştirilmesi hedeflenirken paktın sonucu olarak üç parçaya ayrıldığını görüyoruz: “*Bağdat Paktına üye olanlar, karşı olanlar ve tarafsız kalanlar.*” Bu süreç sonunda tarafsız kalmayı düşünen Arap ülkeleri Bağdat Paktına üye olmayı düşündüklerinde, öteki Arap ülkeleri devletleri tarafından dışlanma korkusu ile hareket etmek durumunda kalmışlardır (Küçükvatan, 2011: 78).

Pakta üye ülkeleri çevreleyen ülkelerden gelen eleştirilere ve kuşkucu değerlendirmelere bakıldığında ise, Hindistan Devlet Başkanı Nehru'nun askeri işbirliğine dönük organizasyonlara dönük eleştirisinde, “*Bağdat Paktı anlaşmazlık yaratmaya ve barış beklentilerini azaltmaya meyilli bir antlaşma olarak yer almıştır. Aynı zamanda, Hindistan hükümeti tarafından, ABD'nin Hindistan'a karşı Pakistan'a verdiği desteğin bir kanıtı olduğu düşünülmüştür*” değerlendirmesinde bulunmuştur. Öte yandan Bağdat Paktı, SSCB tarafından Soğuk Savaş stratejisi olarak değerlendirilmiş ve savunmasız olan “*güney-batı hattı boyunca batı üslerinin yayılmasına yönelik bir adım*” olarak değerlendirilmiştir. Bağdat Paktı'na katılmayan birçok Arap ülkesi için ise, İngiltere'nin bölge üzerinde nüfuzunun devamı ve daha ileri noktaya taşınması olarak hatta Batılı güçlerin Arap ülkelerini İsrail ile barışa zorlanmasının bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Bağdat Paktı onların bakış açısı ile Batı tarafgiri olanlar ve tarafsız kalan ülkeler arasında ortaya çıkacak büyük çatışmanın başlangıcı kabul edilmiş ve Arap coğrafyasında çok net bir ayrışmayı alevlendirmiştir. Mısır ve Suudi Arabistan'ın gözünde, “*Bağdat Paktı kendi itibar ve çıkarlarına bir tehdit unsuru kabul edilmiştir. Bilhassa, Mısır, paktı hem kendisinin Arap dünyasındaki liderliğine hem de Arap birliği kavramına bir tehdit olarak görmüştür.*” Nasır, paktı, “*batı sömürgeciliğinin yeni bir müdahalesi*” olarak nitelendirmiştir. Suudi Arabistan, “*Irak ile olan hanedanlık mücadelesi ve İngiliz ile Amerikan planlarına duyduğu kuşku*” nedeniyle Bağdat Paktına tepki göstermiştir. Bu nedenle Suudi Arabistan ve Mısır, Irak'ın Arap coğrafyasında etkinliğinin azaltmak için Paktın genişlemesini kontrol altında tutma konusunda çaba göstermiştir. Mısır ve Suudi Arabistan, “*Batı ile yapılan savunma anlaşmalarına karşı Mısır liderliğinde birleşik bir Arap tutumu sergilemeyi düşünmüş ve Irak'ı dışlamayı amaçlayan Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'nin katılacağı yeni bir Arap gruplaşması kurmayı amaçlamıştır*” (Yeşilbursa, 2011: 90).

PAKTA KATILAN ÜLKELERİN PAKTTAN BEKLENTİLERİ

Bağdat paktı ile ilgili olarak pakta katılan ülkelerin her birinin ayrı ayrı amaçları olduğunu söylemekle beraber, kuruluş amacı yani Sovyetler Birliği tehlikesinin bertaraf edilmesi olarak açıklanabilir. İngiltere dışında kalan ülkelerin askeri ve mali açıdan yetersiz oldukları göz önüne alındığında pakttan ekonomik beklentilerinin olabileceği düşünülebilir. Bu aşamada Pakta katılan ülkelerin amaçlarını ayrıca ele almak yerinde olacaktır.

Türkiye'nin Bağdat Paktından en önemli beklentisi SSCB ile var olan sınır hattının savunulması ve NATO ile kurmaya çalıştığı bağlarını kuvvetlendirmek olarak ifade edilebilir. Türkiye, İran ve Irak toprakları üzerinden SSCB'nin yapabileceği bir saldırı ihtimaline karşı savunmasız olan güney sınırlarını koruma endişesi içerisine girmiş bulunmaktadır. Tüm bu beklentilerin yanında Türkiye, ABD'yi Ortadoğu'da daha fazla desteklemesi karşılığında askeri ve ekonomik destek beklentisi içerisindedir (Şentürk, 2001:35).

İngiltere'nin “*Ortadoğu Savunma Sistemi*” kurulması konusunda uzun yıllar boyu çalışma içerisinde olduğu dikkate alındığında ilk olarak Süveyş Kanalı bölgesindeki çıkarlarını muhafaza etmek açısından paktın önemi büyüktü. Bunun yanında İngiltere pakta katılmakla şu amaçları hedeflemekteydi:

- a) Irak petrolü üzerinde bulunan tasarruflarını müttefiklik ilişkisi üzerinden devam

ettirmenin bir yolu olarak değerlendirmişti.

- b) Politik bakımdan, Süveyş Kanalı'nın elinden çıkabileceğini anlayan İngiltere, 1956'da yılında süresi dolacak olan 1930 yılında yaptığı antlaşmayı yenilemeyi hedefliyordu.

İngiltere Başbakanı Anthony Eden bu durumu şu şekilde ortaya koyuyordu: “*Bizim pakti teşvik etmemiz veya büyük bir olasılıkla pakta girmemizin sebebi; 1957 başında İngiltere ile Irak arasında 1930'da imzalanan anlaşmanın süresi dolacaktı. Bu nedenle dostça ilişkiler içerisinde olduğumuz ülkelerde daha milliyetçi duyguları hesaba katmak zorunda kalacaktık.... Bana göre, Irak ile aramızdaki sözleşmelere dayanan ve her iki ülke içinde faydalı savunma önlemlerini biraz daha genişletilmiş bir biçimde eşitliğe dayanan bir anlaşma ile artırabilirdik.... Elbette pakta girdiğimiz takdirde bir takım yükümlülükler üstlenmek zorunda kalacağız*” (Bağcı, 1990: 68).

ABD, pakti Ortadoğu'daki çıkarlarını korumaya dönük bir hamle olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, pakta doğrudan üye olmanın bölge üzerindeki bu çıkarlarını gerçekleştirme konusunda hizmet edebileceğine inanmamıştır. ABD paktın dışında kalmayı Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde rahat hareket alanı açmak için daha uygun olabileceğini düşünmüştür. Ayrıca, ABD pakti desteklemesine karşın genel olarak pakta ilgili olarak ortaya çıkan problemlerin çözümünde ciddi bir mesafe alınamaması nedeniyle üye olmada tereddüt yaşamıştır (Yeşilbursa, 2013: 93). ABD pakt ile ilgili olarak ekonomik faaliyetlere katılabileceği noktasında görüş beyan etmiş ve askeri kanatta ise gözlemci sıfatıyla bulunabileceğini ifade etmiştir. Fakat bu durum paktın üyeleri tarafından yeterince tatmin edici bulunmamıştır. Mısır'ın 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi olayından sonraki dönemde ABD'nin üye olmasına ilişkin talepler pakt üyeleri tarafından tekrar istenmiştir. Pakt üyeleri, SSCB'nin gitgide Ortadoğu üzerinde etkili olması ve İngiltere'nin pakt üyeliğinin devamı konusundaki isteksiz yaklaşımı nedeniyle ABD'nin pakta katılım konusunu değerlendirmesini istemişlerdir. ABD üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmak maksadıyla 1957 Mart ayında Eisenhower Doktrini ilan etmiştir (Yeşilbursa, 2013: 94). Truman Doktrininin aksine Eisenhower Doktrini Ortadoğu'nun tamamını korumak maksadıyla Amerikan askerlerinin kullanılması ve bölgenin SSCB'ye karşı savunma konusunu düzenlemekteydi (Armaoğlu, 1990: 503). 1958'de Irak'taki darbe ve sonrasında yaşanan gelişmeler ABD'yi paktın tüm üyeleri ile ikili anlaşmalar imzalamaya yönlendirmiştir. Söz konusu anlaşmalar Mart 1959'da imzalanmıştır (Yeşilbursa, 2013: 94).

Aslında, genel olarak bakıldığında ABD'nin Ortadoğu bölgesinde bulunması ile ilgili iki temel nedeninden ve politikasından söz edilebilir. Bunlar, Ortadoğu petrol rezervlerinin güvenliğinin sağlanması, kontrolü ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması olarak ifade edilebilir. ABD söz konusu amaçları gerçekleştirmek için, Ortadoğu'da Soğuk Savaş ile birlikte yer alan aktörlerin birbirlerine karşı üstünlük kurmaması yönünde bir strateji izlediği söylenebilir (Bingöl, 2013: 29).

Irak açısından bakıldığında Türkiye ile savunma ve güvenlik anlaşmasını imzalamasının sebebi SSCB yayılmacılığından kaçınmak olsa da bunun dışında pakta üye olması konusunda aslında başka faktörlerin daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar;

- a) 1930 İngiltere-İrak arasında yapılan antlaşmanın milli hassasiyetler bağlamında revize edilerek yenilenmesi;
- b) Irak-Suriye Birliği'nin ve “Bereketli Hilal” projesinin gerçekleştirilmesi;
- c) Amerika birleşik devletlerinden daha fazla askeri destek almak;
- d) Mısır ile arasını açmak pahasına Arap ülkeleri arasındaki saygınlığını artırmaya çalışmak.

Bu bağlamda Irak açısından Bağdat Paktı; SSCB yayılmacılığını önlemek için kurulan bölgesel bir savunma işbirliği pakti olmaktan ziyade İngiltere ile yapmış olduğu ikili bir anlaşmanın perdelenmesi amaçlanmıştır (Yeşilbursa, 2013: 88).

BAĞDAT PAKTININ SONU; CENTO'YA GEÇİŞ

Irak'ta Temmuz 1958'de darbe olmuş, Kral ve Nuri Sait Paşa kanlı bir şekilde iktidardan indirilmiştir (Topur,2006:194). Irak'ta yapılan darbeden sonra, Irak'ın pakt bünyesinde kalıp kalmayacağı konusu belirsiz bir hal almış ve Bağdat Paktı'nın geleceği ile ilgili konuları istişare etmek üzere üye ülkeler, 28-29 Temmuz 1958 tarihinde İngiltere'nin başkenti Londra'da bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantının sonrasında üye ülkeler tarafından açıklanan, Amerika Birleşik Devletleri tarafından da imzalanmış olan Londra deklarasyonunda karar verilen konu başlıkları şöyle açıklanmıştır:

- a) Bağdat Paktına hayat verme ihtiyacının her zamandan daha fazla olduğu neticesine varılarak, pakti kuvvetlendirici çalışmalar yapmak
- b) Pakta üye devletlerin ortak savunma ve güvenliklerini sağlamak ve doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ortaya çıkacak saldırılara karşı koyma hususunda onlara destek olmak
- c) Ortak güvenlik ve savunma için diğer ülkeler ile ilişkiler geliştirmek
- d) Yakındoğu bölgesinde ortak savunma yapılanmalarını güçlendirmek
- e) ABD, Bağdat Paktının 1. Maddesine göre Pakt üyelerinin güvenlikleri ve savunmaları için işbirliği yapmak amacı ile, bu deklarasyonu yayınlayan devletler ile güvenlik ve savunma hususunda işbirliği sağlayacak anlaşmalar imzalamayı amaçlamaktadır (Eroğlu, 2006:40).

Bu deklarasyon çerçevesinde, Amerika Birleşik Devletleri pakta üye olan ülkeler ile Ortadoğu'nun savunulması ile ilgili olarak gerekli tedbirleri alacak ve gerekli gördüğünde üye ülkeler ile özel antlaşmalar yapacaktı. Buna uygun olarak Amerikan Kongresi Ocak 1957'de yani Süveyş Bunalımı ertesinde bir karar geçirerek (Eisenhower Doktrini) başkana Ortadoğu'da Amerikan kuvvetleri kullanma yetkisi vermiştir. Daha sonraki dönemde Amerika tarafından Washington'da yapılan bir açıklamada pakt üyelerinin savunmasını üstleneceğini ilan etmişse de kendisi pakta üye olmayacağını beyan etmiştir (Topur, 2006:194). Londra Deklarasyonu'nda Türkiye'nin taahhütleri ise Ortadoğu'da barış ve güvenliği temin için işbirliği yapmak, yapılacak her türlü saldırıya karşı koyma hususunda güçlerini kuvvetlendirmek ve ayrıca ortak güvenlik ve savunma amacı ile pakt dışında kalan ülkeler ile görüşmeler yapmaktır (Eroğlu, 2006:40).

BAĞDAT PAKTININ CENTO'YA DÖNÜŞMESİ

Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu'nun savunulması fikri çerçevesinde ortaya çıkan Bağdat Paktı, aslında ABD'nin Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte gündemine aldığı SSCB'yi çevreleme politikasının ekseninde ortaya çıkan bir savunma ve işbirliği organizasyonu olarak nitelendirilebilir. Daha ileri giderek daha önce paktın kurulmasıyla ilgili olarak söylediğimiz birçok gerekçenin önüne geçen bir amaç olarak ifade edebiliriz. Ancak amaçlanan bu temel hedefin tam tersi sonuçlara yol açtığını ve bir bakıma Sovyetlere Ortadoğu'nun kapılarının açılmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Paktın kurulması ile birlikte Mısır en başta gelmek üzere Ortadoğu'da pakta katılmayan ve karşısında yer alan devletlerin SSCB ile olan bağlarını daha da geliştirdikleri görülmüştür. Mısır'ın Çekoslovakya ile 1955 yılında imzalamış olduğu silah yardımını içeren anlaşma aslında SSCB'nin uzak tutulmaya çalışıldığı Ortadoğu'ya girmiş olduğunun bir göstergesiydi. Bu çerçevede Ortadoğu bölgesi "Avrupa ve Uzak Doğu" çatışma bölgelerinden sonra savaştan sonra oluşan iki bloğun yeni bir çatışma alanı olarak ortaya

çıkmıştır. Bu nedenle Paktın, SSCB'yi bölgeden mümkün olduğu kadar uzak tutmayı amaçlarken, tam tersi bir sonucu ortaya çıkardığını bölgeye girişinin anahtarı fonksiyonu üstlendiğini söyleyebiliriz. Sovyetler, açısından bakıldığında “Bağdat Pakti” tedbir alınması gerekli “saldırgan blok” olarak değerlendirilmiş, gerek Mısır gerekse diğer Arap ülkelerine saldırı ve savunma amaçlı ileri teknoloji ürünü silahları pazarlıksız bir şekilde ve herhangi askeri bir ittifak konusunda zorlama yapmadan vererek Ortadoğu üzerinde Batı'dan daha fazla söz sahibi olmuştur. Diğer taraftan, Arap ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanan “Bağdat Pakti” İsrail tarafından da memnuniyet ile karşılanmamıştır (Bostancı, 2013: 3). Orta Doğu üzerinde Arap coğrafyası üzerinde yeni bir güvenlik kuşağı oluşturulmasını hedefleyen başlangıçta Türkiye ve Irak devletleri arasında imzalanmış olan ikili bir anlaşma çerçevesinde oluşturulmuş olan ve daha sonraki aşamada “İngiltere, İran ve Pakistan” katılımıyla birlikte genişleme sürecine giren Pakt, İsrail ve Türkiye arsındaki ilişkilere de olumsuz yönde tesir etmiştir. Paktın, 5. Maddesi kapsamında yer alan bir ifade, paktın sadece “Arap Birliğinin üyelerine ve taraflarca tanınmış” devletlerin katılımına açık olduğu şeklindeydi. Bu ifade aslında, pakta İsrail'in girişini engellemek için Irak'ın isteği ile konulmuştu. Bu hüküm ile ilgili olarak İsrail, pakta büyük bir tepki ile yaklaşmıştır. İsrail devleti tarafından yapılan bir açıklama ile pakt, “İsrail'e karşı” kurulmuş olarak değerlendirilmiş ve bu ittifakın “İsrail'e karşı Arap duygularını teşvik edeceğini ve Arap saldırganlığını arttıracığı” ileri sürülmüştür (Yılmaz, 2010: 11). Türkiye'nin dış politikasına yön verenler, daha güçlü bir konuma gelmek amacıyla Bağdat Pakti'na diğer Arap devletlerinin katılımını sağlayacağını düşünmüşler bu amaçla 1956 yılı sonlarına doğru İsrail'de bulunan Türk Büyükelçisini geri çağırılmışlardır. Fakat bu hamle ile umdukları katılımı sağlayamadıkları gibi, İsrail'i de tamamen küstürmüşlerdir (Bostancı, 2013: 3).

Paktın kurulması aşamasında ortaya çıkan ve sonraki süreçte de devam eden zorluklar, bölge üzerindeki çok karışık hale gelmiş sorunları ve bu sorunların derinlemesine tahlil edilmemesinden kaynaklanmaktadır. İngiltere, bölge üzerindeki çıkarlarını devam ettirmek için kurmak istediği stratejik düzenini, paktın çerçevesi içerisinde olabileceği düşüncesi ile hareket etmiş, ancak Mısır'ın göstermiş olduğu tavır nedeniyle bu konuda beklediği sonucu elde edememiştir. İngiltere yaptığı bir açıklama ile “Bağdat'ın 50 mil batısında bulunan Habbamya'da Royal Air Force (RAF/Kraliyet Hava Kuvvetleri)'a ait askeri üssünü boşaltacağını” deklere etmiştir. Böylelikle İngiltere-Irak arasında yapılan ikili savunma anlaşması, Irak'ın Bağdat Pakti'yla ilişkisinin kalmamasıyla alakalı olarak işlevselliğini kaybetmiş olmaktadır. Irak, pakta dâhil olduğu andan itibaren sürekli olarak Nasır'ın ciddi baskısı altında bulunmuş ve bu Nuri Said'in Arap milliyetçiliği konusunda ciddi bir algılama hatası içerisinde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Zeki Kuneralp “Sadece Diplomat” isimli kitabında Pakt konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Zaten Irak'ın Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunu önlemek haricinde bu pakta girişinin sebebi, Filistin sorunuydu. Bu sorunun Araplar lehinde çözülmesi için Irak, Bağdat Pakti'ndan yardım beklemiştir”. Ancak en başta Nasır gelmek üzere hiçbir Arap ülkesinin liderini bu amaca inandıramamıştır (Yeşilbursa, 2011:91).

Irak Hükümetinin 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat Pakti'ndan resmi olarak ayrıldığını açıklaması ve Bağdat Pakti'ndan çekilmesi ile birlikte, Bağdat Pakti 19 Ağustos 1959'de CENTO (Central Treaty Organization Merkezi Antlaşma Teşkilâtı) adını almış, 21 Ağustos 1959'dan itibaren ise Ankara merkez olarak kabul edilerek, çalışmalarını sürdürme kararı almıştır. Ancak Paktın anlaşma metninin içeriği değiştirilmemiş ve Bağdat'ta imzalanan haliyle kalmıştır. Bu yeni teşkilat yapısında Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere müttefik üyeler olarak yer alırken, Bağdat Paktından farklı olarak ABD'de tam bir üye olarak katılım sağlamıştır (Bostancı, 2013: 181). CENTO'nun Bakanlar Konseyi'nin yedinci toplantısı ABD'de yapılmış Türk devleti adına Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve beraberindeki heyet katılmıştır (BCA, 30.18.12 /

154.70.17). Bağdat Paktı sona erse bile İran “CENTO” örgütünden ayrılmamış ve 1979 yılına kadar bu organizasyonda faaliyet göstermiştir (Yeşilbursa, 2011:91). Pakistan tıpkı İran gibi Bağdat Paktı sona erse bile 1979 yılına kadar CENTO’ya bağlı olarak devam edecektir (Bostancı, 2013: 91).

SONUÇ

Güvenlik ve savunma örgütü olan Bağdat Paktı, Türkiye başta olmak üzere diğer Ortadoğu ülkeleri için bir ittifak arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Pakt Sovyetleri Birliği tehlikesinin bertaraf edilmesi gibi siyasi ve somut amacın dışında pakt üyesi ülkelerin ekonomik beklentileri söz konusu olmuştur. Bu ortak amaçlarla birlikte İngiltere açısından pakt uzun süredir üzerinde durduğu Ortadoğu savunma sistemi konusunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Her ne kadar içerisinde doğrudan yer almasa da benzer bir yaklaşımla ABD paktın Ortadoğu’nun çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesine sahip olmakla birlikte petrol rezervleri ve İsrail’in güvenliği açısından paktı desteklemiştir. Türkiye NATO ile ilişkisini artırmak ve SSCB karşısında sınır hattını korumak amacıyla paktta yer almıştır. Irak ise İngiltere ile yürüttüğü ikili ilişkileri pakt üzerinden perdeleyerek bölgesel gücünü artırmayı hedeflemiştir.

Bölge ülkelerini güvenlik ekseninde bir araya getirme amacında olan pakt amacına varamadığı gibi sadece Türkiye açısından değil bölgedeki diğer Batılı ülkelerin çıkarlarına da büyük bir hasar vermiştir. Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği’ne yaklaşmasını hızlandırmış ve Sovyetlerin bölgeden uzak tutulmasının aksine hızlı bir şekilde bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Türkiye, paktın İngiliz ve Amerikan projesi olarak oluşturulmasına rağmen, çok gereksiz bir ısrarla paktı benimsemiş ve Sovyetlere karşı savunma sistemi olarak kullanmayı düşünmüştür. Ancak Türk-İngiliz işbirliği, Arap ülkelerinde Türkiye’ye karşı ortaya çıkan tedirginliği daha da ileri boyutlara taşımıştır. Bu çerçevede Türkiye’nin Ortadoğu bölgesi ülkelerinden hızlı bir şekilde uzaklaşması ve dış politikasını Batı ülkelerine entegre etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Paktın, Türkiye’nin hedeflediği amaçlar açısından bakıldığında olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı söylenemez. Türkiye, Arap ülkelerinin Batı ile ilişkilerinin daha iyi bir noktaya getirilmesi konusunda katkı sağlayamadığı gibi, Arap ülkeleriyle düşük yoğunluklu da olsa daha önce mevcut olan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Özellikle Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleriyle gergin bir uluslararası ilişkiler sürecine girilmiştir. Orta Doğu’da beklediği öncü ülke pozisyonuna ulaşamadığı gibi, emperyalist bir politika izlemek ile suçlanmıştır. Türkiye hem bağlantısızlar nezdinde dışlanmış, hem de İsrail ile normal bir seyirde süren ilişkileri bozulmuş, bu aşamada Batı’dan beklemiş olduğu desteği de bulamamıştır.

Paktın kurulmasında öncülük eden ABD, bölgede birlik sağlamayacağını öngördüğü için Pakt içinde doğrudan yer almamıştır. Üye ülkelerinin beklentilerini karşılamayan pakt kısa süre sonra etkinliğini kaybetmiştir. Paktın içerisindeki tek Arap ülke olan Irak’ta yükselen muhalefet Arap ülkeleri tarafından yalnızlığa itilen Irak’ın bu durumunu kullanmış ve 1958’de gerçekleşen ihtilal paktın sonunu hazırlamıştır. Irak hükümeti 1959’da Pakttan ayrılmış ve pakt aynı yıl isim değiştirilerek CENTO adını almıştır. Sonuç olarak, Bağdat Paktı uluslararası ilişkiler literatüründe olumlu şekilde yer edinecek bir etkiye sahip olmadığı gibi pakta katılan taraflara ciddi zararlar veren bir ittifak arayışı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, B. (2012). Türkiyenin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı. *Akademik Bakış Dergisi*. 28
- Armaoğlu, F. (1990). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

- Bağcı, H. (1990). Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
BCA, 30.1.0.0 / 2.14.7.
BCA, 30.18.12 / 154.70.17.
- Belal, B. (2012). 1993 Yılı Sonrasında Türkiye-İsrail Askeri İlişkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingöl, O . (2013). Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* . 13 (2) . 25-49.
- Bostancı, M. (2013). Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı, *Akademik Bakış Dergisi*, 7 (13). s.171-184
- Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Eroğlu, H. *Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İkili İş Birliği Anlaşması*.
<http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/1/hamzaeroglu>, Erişim Tarihi: 22/05/2015
- Kamel, A. (2014). *1923'ten günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Küçükvatan, M. (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *ÇITAD Dergisi*. XI (28). s. 73-91.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası I. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Resmi Gazete, 28/02/1955, Sayı: 8942.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları
- Şentürk, A. (2001). Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM Tutanak Dergisi, 1951, Sayı: B102.
- Topur, T. (2006). *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları
- Yeşilbursa, B. K. (2011). *Bağdat Paktı, Tarihin peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6. s.85-100.
- Yılmaz, T. (2010). Türkiye İsrail İlişkileri Tarihten Günümüze, *Akademik Ortadoğu Dergisi*. 5. s. 9-24.